

LÁZÁR KINGA

„ÍROK, MERT AZ ANYÁM NEM TEHETTE”

Matrilineáris örökség mint önreprezentációs eszköz a
Reinventing the Enemy's Language című antológiában

Bevezetés

■ Az 1997-es *Reinventing the Enemy's Language* című antológia Gloria Bird és Joy Harjo meghívója az őslakos nők asztala köré. Bevallásuk szerint a kötet koncepciója maga is egy ebédlőasztal mellett körvonalazódott 1986-ban. A konyha tere ekkor egy őslakos pedagógiai konferenciát követően az érintett közösségekhez tartozó nők informális találkozásának adott otthont. E diskurzus kontinuitása volt az, ami egy évtizeddel később is relevanciával bírt: „Azt kívántuk, hogy a gyűjtemény olyan szilárd legyen, mint egy konyhaasztal, és azt képzeltük el, hogy ilyen teret teremtünk a könyv lapjain belül is: helyet, ahol akár a világ egyik végétől a másikig bensőségesen szólhatunk egymáshoz.”¹

A szerkesztők a hierarchikus struktúrákat fenntartó, rögzült nyelvi képzetek radikális újraírását tűzik ki célul, a konyhaasztal sokszorosan terhelt metaforáját pedig a láthatatlan munka hagyományos helyszínén túlmutató jelentéssel ruházzák fel. Az antológia már címében előrevetíti azt, amit az előszóban Bird és Harjo világossá tesznek: a kötet a gyarmatosítás nyelvének – pontosabban az angol nyelv szerepének – *újrágondolása*, méghozzá többszörösen marginalizált női szerzők munkái által.

A törekvés többlépcsős, épp úgy, ahogy a nyelv szerepe is összetett a törzsi kultúrákban. Egyrészt egy új nyelvi attitűd kidolgozása a cél: annak feltárása, miként szólalhat meg a gyarmatosított a gyarmatosító nyelvén. Bird és

A történet partikulárisnak tűnő családi történet, de nem elszigetelt jelenségként értelmezhető. Egyrészt egy központosított intézkedésre reflektál: az asszimilációs törekvések áldozataként a gyermekkiemelések és az indián bentlakásos iskolák intézményes bántalmazását rögzíti.

Harjo célja az uralkodó narratíva ellenében felszólalni, ezáltal helyet adva az őslakos szerzők szövegeinek egy olyan diskurzusban, melynek formálódásához éppen az érintettek férhettek hozzá legkevésbé. Az angol nyelv – amely az intézményesített asszimilációs törekvések következtében a kötet szerzőinek anyanyelve is – új politikai rendeltetést kap. A kötet funkciója egy olyan szövegvilág létrehozása, amely elutasítja az elnyomást fenntartó nyelvi formulákat: „Ha tudatossá válunk az angol nyelv árnyalatainak megfigyelésére és arra, miként képes »megragadni« minket, eltávolíthatjuk szókincsünkéből a hierarchizáló kifejezéseket; például azt, hogy önmagunk leírására a kisebbség szót használjuk a domináns kultúrával szemben.”²

Ahogy azt a szerkesztők maguk is explicitté tették, az elbeszélői pozíció kulturális önreprezentációként való működéséhez az (angol) nyelvhez társított viszony kollektív rekonstrukciója is hozzájárul, ugyanakkor a marginalizáció ábrázolása itt kettős: a válogatás ugyanis női szerzőkre fókuszál, ezáltal a nyelvi-kulturális kiszorítottság mellé a nemi alapú kirekesztettség reprezentációja is társul. A továbbiakban azt elemzem, hogy az antológia szerzői miként ábrázolják a női felmenőiket, és a hozzájuk fűződő viszonyt, ezzel párhuzamosan feltárva a folyamatot, melynek során az anyai örökség mint gondolkodási keret az önreprezentációs törekvésük strukturáló elvévé válik. Jelen tanulmány két fő célt tűz ki. Egyrészt arra törekszem, hogy a korporeális tapasztalat, a szakralitás és a nyelv hármását – az ellenállás három alappilléret – anyáról leányra öröklődő ismeretegyüttesként jellemezzem. Másrészt egy etikus módszertan kidolgozására teszek kísérletet, amelyben nem-natív értelmezői pozíciómat is produktív módon hasznosíthatom, anélkül, hogy az őslakos, női percepciót mintegy homogenitás gégéként olvassam.

Melyik konyha ad teret az őslakos nők asztalának?

Az antológia pozíciója a korabeli őslakos-irodalomtudományban

■ A kritikai diskurzus alapján, amelyet James H. Cox az ezredforduló őslakos-irodalomtudományának önreflexív mezőjeként jellemez, egyre világosabbá válik számunkra, hogy a kötet megjelenéséről elsősorban politikai gesztusként lehetett beszélni. Az irodalomtudomány huszadik század végi paradigmaváltságához – amelyet a dekonstrukció referenciaszkepszise és a *cultural studies* ideológiakritikai fordulata egyaránt fémjelzett³ – az indigén irodalomtudomány módszertana sajátosan viszonyul. Ilyen jellegzetes dilemmák lehetnek például az irodalmi kidolgozásban a törzsi specifikusság és az intertribális ábrázolás oppozíciója, vagy a kizárólag esztétikai szempontok elsődlegességének kérdése az olyan társadalmi-történeti háttér hangsúlyozásával szemben, mint amilyenek a szövetségi indiánpolitikai határozatok.⁴ Bird és Harjo antológiája mintegy két évvel előzi meg Craig S. Womack *Red on Red: Native American Literary Separatism*⁵ című kötetét, amely a törzspecifikus irodalomkutatás alapművévé vált. 2006-ban írta meg David Treuer *Native American Fiction: A User's Manual*⁶ című munkáját, melyben mintegy a kultúrák központú szemléletet ellenpontozza, az esztétikai és formalista elemzés fontossága mellett érvel.⁷ Cox részletesen elemzi a 2008-ban megjelent, új, etikus módszertani megközelítések kidolgozására szánt kötet, a *Reasoning Together: The Native Critics Collective*⁸ jelentőségét.

A *Reasoning Together* szerkesztője, Craig S. Womack nagyvívű bevezetőtanulmányban korrigálja az amerikai őslakosirodalom-kutatás esszencialista megkö-

zelítését. A politikai szuverenitás érdekében folytatott ellenállás mérföldköveit mintegy a művészet fejlődésének leválaszthatatlan háttereként jelöli ki. Womack érvelését sajátos hálózatlogika jellemzi: Mihail Bahtyin, Jacques Derrida és Michel Foucault egyes munkáira támaszkodva párhuzamot von az új irodalomelméleti paradigmák elterjedése és a szövetségi indiánpolitikai határozatok kibocsátása között 1986-tól 1997-ig. A terjedelmes áttekintés elveti azt az értelmezői magatartást, amely felvetéseit a politikatudományos diskurzus keretein kívül pozicionálja. Kritikával illeti számos nagyhatású elméletíró munkásságát – köztük Kenneth Lincoln indiánreneszánsz-feltáró munkáját⁹ vagy Paula Gunn Allenét, aki a feminizmust az indigén kontextus sajátos jellemzőin keresztül vizsgálja.¹⁰

Womack úgy véli, hogy azt követően, hogy a nyolcvanas évek modernista sablonjait az indigén esztétikai kritika – bár törzsi különbségekkel – mintegy átdolgozott modernizmusként magáévá tette, a kultúratudományos fordulat sem kínált meggyőzőbb alternatívákat. A *cultural studies* felől érkező olvasati lehetőségek sokkal inkább etnografikus érdekeltségűek voltak, mintsem politikaiak. Amellett, hogy hiányolja a törzsspecifikus megközelítéseket, kritikával illeti azt az értelmezői gyakorlatot, amely minden indigén szöveg eredőjeként a szertartásos, orális kultúrát azonosítja.¹¹ Bird és Harjo antológiája tehát egy olyan irodalomtudományos kontextusban kap helyet, ahol az elméletírók egy része fellép a depolitizáló interpretációk ellen, hiányosnak és etikátlannak ítélve a kizárólag esztétikai megfontolásokat érvényesítő olvasatokat.

Saját asztalnál teríteni: módszertani áttekintés

■ A *Reinventing...* esetében az elbeszélő gyakran jól érzékelhetően egybeesik a szerző személyével. Ezt elsősorban a kötet struktúrája teszi indokolttá: minden szépirodalmi szöveget szerzőjének esszéje előzi meg, amelyben az alkotó az íráshoz való viszonyát jellemzi. A szerkesztők ugyanakkor kifejtik, hogy az őslakos közösségekben az írás gesztusa történetileg terhelt és az európai hagyomány felől megszokotthoz képest eltérő jelentéssel bír: „A rezervátumban élő őslakos nők gyakran első személyben írnak. Nem tűnik szükségesnek önmaguk újragondolása egy, a saját történetüktől független irodalmi alkotás kedvéért.”¹² Ennek tudatában saját kutatói pozícióm felülvizsgálata azt kívánja meg, hogy az elemzést ne kizárólag tudománytörténeti kontextusban végezzem el, hanem az antropológiai szemlélet érzékenységgel közelítsek a szöveg jelentésrétegeihez. Az irodalomtudományos és antropológiai szempontok együttes alkalmazása magyar nyelvterületen is számot tart előzményekre. Hárs Endre az *Irodalom és antropológia* felütésében Doris Bachman-Medick és Ernst Cassirer érvelésére hivatkozik, amikor ezen új paradigma lehetőségeit veszi számba. Hárs Cassirer nyomán kiemeli, hogy a két szimbolikus mező – irodalom és antropológia – főként formateremtő alapelvükben mutatnak eltérést egymáshoz képest, nem pedig tartalmi szinten: a valóság hozzáférhetetlenségét veszi alapul, de az irodalmat a „kulturális önértelmezés egyik instanciájaként” jelöli meg.¹³

Az antropológiai megközelítés esetünkben a szövegek tematikai komplexitásából kínálhat kiutat. A közösség definíciójához igyekszem közel kerülni, ezért a női ágon örökölt tudás elemeit egy őslakos nővel foglalkozó antropológus munkája alapján határozom meg. Kim Anderson Toronto térségében mélyinterjúk segítségével tárta fel azokat a stratégiákat, amelyekkel az adatközlők ellen-

álltak a nyugati, euroamerikai világgép által az őslakos női léthez társított, rendszerint negatív konnotációnak. Anderson célja, hogy feltérképezze, miként definiálják a nők saját szerepüket.¹⁴ Az antropológiai kutatás önmagában nem nyújt fogódzót egy törzsspecifikus interpretáció számára, aminek fontosságát például Womack erőteljesen hangsúlyozza. Tekintve az antológia szerkezetét és motivációit (amely sokkal inkább intertribális szemléletet közvetít azáltal, hogy több mint ötven törzs műveiből válogat, az Egyesült Államok déli határától az Északi-sarkkörhöz közeli athabascan törzsekig) egy kizárólag törzsi sajátosságokra összpontosító értelmezői perspektíva zsákutcának tűnhet.

A matrilineáris örökséget az Anderson interjúalanyai által többszörösen érintett három nagy téma mentén határozom meg: a tesztapasztalatok szakrális interpretációs síkja, a nyelvhez való viszony alakulása és a törzsi közösségekben hagyományosan nőkhöz társított felelősségkörök komplexumaként. Mind az antológiában, mind Anderson kutatásában a felsoroltak az elbeszélők és interjúalanyok női felmenőkhöz fűződő kötődésével állnak kapcsolatban. A három elem irodalmi reprezentánsát az interjúk alapján azonosítom, ilyen módon referenciális alapként használva Anderson következtetéseit az irodalmi képzetek vizsgálatában. Éppen Womack kritikájára is tekintettel – amely a *cultural studies* őslakos-képét etnocentrikusnak és apolitikusnak minősíti – ezen kutatást a jelen tanulmányban kiegészítő, nem pedig esszencializáló eszközként kívánom alkalmazni. Az antropológus perspektívája nem az őslakos irodalom kulturális hitelességének igazolására, hanem a szövegek politikai és történeti beágyazottságának árnyaltabb megértésére szolgál.

Megannyian az asztalnál: a szövegértelmezés relációs logikája

■ A női ágon öröklődő koncepcionális alap – mint az irodalmi művek szerves része – olyan vonásokat mutat, amelyek rendelkeznek Brant Castellano és Janice Hill indígen tudáshoz rendelt hat lényegi jellemzőjével: személyes, empirikus, viszonyalapú, kollektív, orális és spirituális.¹⁵ A személyességet már önmagában a tudatos önreprezentációs törekvés is indukálja, emellett a további öt tényező eredőjeként képzelhető el. A szövegek empirikus jellege nem jöhetne létre az önreflexív nézőpont nélkül, a kollektív önreprezentáció egyéni történeteken keresztül valósul meg: például születéstörténeteken, lokális mitológián, családtagjaik jellemzése által. Az oralitás kizárólagos elemzése – amelynek kutatói fókuszba állítása Womack értelmezése szerint módszertani egyoldalúsághoz vezetett – számos esetben olyan reduktív és aránytalanul szűkkörű következtetésekhez juttatta az értelmezést, amely így figyelmen kívül hagyta az őslakos kultúra korai írásbeli lenyomatait. Ennek ellenére fontos, hogy az antológia szövegei reflektálnak az oralitásra, úgy a törzsi nyelvű betétekben, mint például a médiumváltás tematizálása által. Grace Boyne így ír erről: „Sok évvel ezelőtt anyám tanított meg arra, hogy hogyan imádkozzam. Általában, akkor intézem a beszédem az istenségekhez, amikor a reggeli sétámra indulok. Az imában az egyik érdekes dolog a navajo nyelv használata; nagyon nehéz navajót angolra fordítani, és a fordítás tartalmi veszteségekkel jár. Van a beszélt nyelvnek egy másik aspektusa is: a navajók hisznek abban, hogy a szóbeli kifejezés jelentős hatással bírhat – azaz a kimondott szavaknak ereje van.”¹⁶

Az orális aspektus vizsgálatok relevanciával bír a már említett dichotómia is, ami a jó beszédkészséget övező közösségi elismerés és az írás gyakorlatához

társított gyanakvás között feszül: „Az írás gyakran még mindig gyanakvással találkozok törzsi közösségeinkben, és ez érthető. Pont a gyarmatosítók nyelvén való írás révén lopták el földjeinket, vitték el gyermekeinket. Gyakran azok árultak el minket, akik először tanultak meg írni és beszélni a megszállók nyelvén. Mégis, a közösségeinkben a jó beszédkészség tiszteletnek örvend. Ez egy olyan dichotómia, amivel mindig számolnunk kell, amíg kultúránk elsősorban orális kifejezés által nyilvánulnak meg.”¹⁷

A spirituális aspektus – amit az elkövetkezőkben fejtek ki részletesebben – holisztikus szemlélet közvetít, elsősorban tartalmilag kódolt, de jelen van egyes szövegek imaszerű szerkezetében is.

A kollektivitás és a viszonyalapú jelleg az a két aspektus, amelyek leginkább segítenek jellemezni a matrilineáris örökség ábrázolhatóságát. Az írás aktusa személyes és közösségi felelősségként jelenik meg, amelyet a gyarmatosított és női narratíva hiánya által létrejött kettős marginalizáció terhel a leszármazott generációkra. Erre többszörösen kitérnek az elbeszélők. A közösségi megszólalás logikáját működtető művészeti kifejezés rendkívül explicit Laura Tohe navajo szerző esszéjében: „nagyanyáim és őseim hangja részei annak a szóbeli hagyománynak, amelyből írok. Mindannyian jelen vannak, segítenek a teremtésben; soha nem egyedül dolgozom. Az írás aktusa a hangunk visszakövetelése és a hatalom megragadása.”¹⁸ Az idézett részlet a médiumváltásra is reflektál: az oralitásban gyökerező tartalom írott formában történő közvetítése a hatalom visszaszerzésének gesztusa is.

A quinault származású Inez Petersen az íráson keresztül rehabilitálja a saját törzsi identitását. Ahhoz a generációhoz tartozik, amelyet intézményesített rendelkezésekkel fosztottak meg gyökereitől. A nyelvi és kulturális imperializmus jegyében elkövetett erőszakos gyermekkiemelések áldozataként a saját narratíva megalkotása esszenciális szerepet tölt be a törzsi identitásának visszaszerzésében: „Egy olyan generációból származom, akiket gyerekként elválasztottak a szüleiktől, nevelőotthonokba helyezték, és sok esetben soha többé nem élhettek együtt az anyjukkal. Számomra a kiszakítás tette sürgetővé az emlékezés vágyát, hogy majd rögzíthessem mindezt: az írás aktusa összegyűjti a családomat, visszaadja a történelmemet, és megteremti a helyem a saját törzsemben, a quinault indián nemzetben.”¹⁹ *Missing You* című rövidprózájában Petersen egy tizenegy gyermekes család legidősebb lányaként beszéli el azt a napot, amikor a szociális ügyintéző egyenként vitte el őket a nevelőszüleikhez. A történet partikulárisnak tűnő családi történet, de nem elszigetelt jelenségként értelmezhető. Egyrészt egy központosított intézkedésre reflektál: az asszimilációs törekvések áldozataként a gyermekkiemelések és az indián bentlakásos iskolák intézményes bántalmazását rögzíti. Az elbeszélő saját anyja egyetlen női örökségeként reflektál arra a képességre, amellyel megszökött a bentlakásos iskolából; a nagyanyja angol nyelvhez való viszonyát pedig a félelemből eredezteti – ők voltak az a generáció, akiknek követ kellett tartaniuk a szájukban anyanyelvük használatáért. Elmondása szerint ekkor kezdtek otthon kizárólag angolul beszélni. A gyermekkiemelések több formája is érintette a családot: már azt a napot megelőzően, mielőtt mindannyian nevelőszülőkhöz kerültek, „egyházi emberek” (*church people*) ajánlották fel, hogy vigyáznak az egyik csecsemő testvérére, míg anyjuk a kórházban feküdt. Néhány papír aláírása után nem látták a gyereket többé.

A cherokee Betty Louise Bell közvetlen módon kapcsolja össze az íráshoz való viszonyát a női felmenők el nem mondott történeteivel: „Ahogy sok női író,

főként az őslakos amerikai nők, én is azért írok, mert az anyám nem tehetette.”²⁰ Bell *Beat The Drums Slowly* című rövidprózája az orális és írásos örökség médi-umváltásaira a transzgenerációs narratívák ábrázolása révén reflektál. A szöveg az élnyelvi betétek alkalmazása mellett szerkezetileg is rekonstruálja a szóbeli áthagyományozódás menetét: az anya és a nagynéni visszaemlékezését követi, amelyben az elbeszélő unoka által nem ismert nagymamát idézik meg. A szöveg struktúráját a következő passzus ismétlődése adja meg: „Ya ‘member, Rozella? / I’member.” A történetek ismétlődése és a visszatérő kérdés által szövegszinten is előidézett repetitívitás az unoka válaszával zárul: igen, emlékszem.²¹

Azt láthatjuk, hogy a *the personal is political*²² elve szerint a partikuláris, személyes történetek képviselői felszólalásként artikulálódhatnak, ám az antológia esetében belső relációs logikát is tükröznek. A nők történetei nem pusztán egyéni narratívák: magukban hordozzák az anyák, a vér szerinti vagy választott nagynénik történeteit is, s vertikálisan egészen a transzcendens síkig, az ősökig ívelnek. Több őslakos elméletíró éppen ezt a hálózati, viszonyalapú logikát tekintik az etikus kutatás egyik alapelveként. Tyson Yunkaporta szerint jóllehet az egyéni adatközlők státuszuknak, törzsi identitásuknak és társadalmi szerepüknek megfelelően eltérő tartalmakhoz férnek hozzá. Ebből kifolyólag a személyes történetek a közösségi-kulturális tudás különböző aspektusait reprezentálják, a kormányzás számára elérhető „nagy egész” (az őslakos tudás) nem elszigetelt absztrakciók mentén rendeződik, hanem a kollektív intellektuális reprezentáció rituális gyakorlatai révén válik hozzáférhetővé.²³

Joseph M. Pierce olyan módszertani utat kínál, amely az őslakos világokat eleve relációs paradigmában teszi értelmezhetővé. A múlt és jövő (akár a közös politikai törekvés) vizsgálatához elengedhetetlennek tartja a kapcsolatteremtésen alapuló episztemológiát. Az általa *speculation* elnevezéssel fémjelzett új módszer Gayatri Chakravorty Spivak *worlding* fogalmát veszi kölcsön és gondolja újra: egy olyan kölcsönhatásrendszer mellett érvel, amelyben a kozmológia belső összefüggései (*entanglements*) és a közösség kommunikatív irányultsága együtt tartják fenn azt a világot, amelybe beágyazható az (őslakos) egyén. Ilyen módon a világalgató és a világ-által-alkotottság egyidejűleg történik.

A viszonyalapú jellegre fektetett hangsúly nem kizárólag az egyének között – tehát családokon vagy a teljes közösségen belül – tűnik relevánsnak. Az egymással kölcsönhatásba lépő tényezők kiterjednek a nem emberi entitások – például a lakóhely, a föld – szerepére is. Az egyén nem pusztán passzív elszenvedője a történéseknek, elbeszélői pozíciójából fakadóan ágense is: aktívan alakítja saját reprezentációját. A fentiekben említett szövegek közül a két utóbbi – az Inez Petersen és a Betty Louis Bell prózája – közvetítik ezt a cselekvőteret. Petersen szövege saját szerepét az intézményesített hatalom által okozott abúzus traumájának feldolgozásában határozza meg. Prózájában minden történés összefüggést teremt egy korábbi, akár generációkon átívelő tapasztalattal. A Chemawa bentlakásos iskola büntetéspolitikájának következtében a nők megtagadják a törzsi nyelvet, és kitörlik emlékezetükből. Petersen elbeszélőjének anyja, akinek egyetlen női örökségként a szokás képességét azonosítja, nem részesül oktatásban – ez teszi lehetővé, hogy azt színlelje, nem tudja elolvasni a kocsmák bejáratán látható *No dogs, or Indians* feliratot, e kényszeres színjáték pedig az alkoholfogyasztás felé nyitja meg az utat számára. Petersen cselekvőtere a nyers, őszinte közlés és a kapcsolatteremtés által nyílik meg. Bell prózapoétikája más stratégiával él – a szerkezeti megalkotottság felől közelít – a következtetés viszont azo-

nos: az elbeszélő, vagyis a harmadik generáció aktivitásának fontosságát hangsúlyozza az emlékezés és az áthagyományozás folyamatában. Laura Tohe esetében is kapcsolatteremtés történik, itt viszont az elbeszélő invokálja a női felmenők hangját, az írás lesz a médium, amely által a kollektív szólam közvetíthető. Az írás gesztusa ilyen formában tudatosan több, mint egyéni alkotói aktus – olyan rituális gyakorlattá válik, amelybe a női felmenők hangja is bevonódik, s amely a szövegnek közösségi dimenziót kölcsönöz.

A tálalás rítusai: test és szakralitás

■ Az invokáció – a felmenőktől elsajátított archaikus tudás előhívása – csupán látszólag apolitikus gesztus, valójában a kollektív önkép kialakításának előfeltétele. Kim Anderson kutatásának résztvevői a pozitív önazonosság kialakítására törekedve a domináns, negatív értelmezést írják felül. Ennek a folyamatnak része volt a visszaemlékezés gesztusa is: olyan tanításokat, elveket, értékeket említene, amelyek képesek előmozdítani a folyamatot. Az egyik ezek közül a női test szakralitása: egyrészt a transzcendens által teremtett, így immanens szakralitással bír, másrészt közvetítő szerepet nyer a természetfelettil való kommunikációban. Az interjúalanyok a testi tapasztalatokhoz tapadó szégyent nyugati, keresztény képződménynek tartják, a női test és a föld azonosítását a patriarchális és kolonialis kizsákmányolási logikák analógiájára alapozzák.²⁴ Anderson interjúalanyainak felismerései talán nem tartalmukban meglepőek – a nő és a természet azonosításának problematikus jellege nem új keletű –, hanem jóval inkább abban, ahogy ezek a következtetések kollektív mintázatot tükröznek. A tanítások kétirányú közösségi tudásként jelennek meg: retrospektív módon az ősök és felmenők hagyományára támaszkodnak, ugyanakkor előretekintő funkcióval is bírnak, amennyiben a közös jövőképet, az új kollektív öndefiníció kialakítását szolgálják.

A múltból elsajátított, jövőbe irányuló tudást a mohawk Katsi Cook a testhez és nyelvhez társított viszony érzékletes ábrázolása által jellemzi. A *The Coming of Anontaks* című szöveg a szerző születéstörténete, amit viszont egy családi anekdota előz meg: világra jöttekor nagymamája – a bába – összevarrta a köldökét. Gyerekként sokáig kereste a cernát, amelyről később, amikor már maga is gyakorló bábaként dolgozott, úgy vélte, végül rátalált. Cook prózája kisfia születésének történetét beszéli el, ahol a lánya is segédkezett. Elbeszélésében nem pusztán a szülésznői gyakorlat és a női testről szerzett tudás öröklődik tovább, hanem a testet övező tisztelet is, amely a nyelvileg közvetített attitűdformálásban is láthatóvá válik: „Egy, a gyarmati idők óta az indián nők megbélyegzésére használatos szó a *squaw*. Akkor kezdtem el erről kérdezni az idősebbeket, amikor magam is gyermeket vártam, és szülésznőként kezdtem dolgozni, hogy így megismerjem azokat a mohawk szavakat, amelyek a női anatómiát és lélektant írják le. Ekkor tanultam meg, hogy a *squaw* szó a mohawk *otsiskwah* (oh-geesquaw) szóból származik, melynek jelentése „csúsós”, és a hüvelyt írja le. *Squaw*-nak hívni valakit nagyjából olyan, mint picának nevezni. Az *otsiskwah* azonban egy kiváló és erőt adó szó a méhnyak által termelt tiszta, bőséges, fonálszerű nyák leírására, amely akkor jelenik meg, amikor egy nő termékeny. Amikor tehát fiatal indián nőknek a testükről tanítom, mindig beszélek erről. Ahelyett, hogy az ovuláció jellegzetességére a német *Spinnbarkeit* kifejezést használnánk, nevezük inkább *otsiskwah*-nak.”²⁵

Cook nem hárítja el saját felelősségét az átörökítés folyamatában, hanem részt vesz abban a láncolatban, amely a fiatal lányokat testük és kultúrájuk tiszteletére tanítja. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy mindez nem a saját invenciója: várandóssága idején maga is az idősebb generációhoz fordult.

Ez esetben mégis felmerül a kérdés: a fiatal lányok oktatása – még ha a törzsi nyelv és hagyományos formulák felelevenítésére irányul is – újratermelheti-e az alárendelő struktúrákat? Tükrözhet-e egy életkor szerinti hierarchikus modellt, amely Cook saját attitűdjét is meghatározza, amikor az idősekhez fordul tanácsért – akár saját várandóssága, akár szülésznői tevékenysége kapcsán? Ez a kérdés azonban az összes vizsgált szövegre érvényes: az önreprezentáció megvalósításához a szerzők a női felmenők hangjának adnak érvényt – ám ehhez eleve el kell képzelnünk egy vertikálisan szervezett közösséget. Kérdés tehát, hogy a kollektív tudás hitelessége nem feltételezi-e éppen ezt a hierarchiát szükségszerűen. Ha a Pierce-féle relációs logika felől értelmezzük a korporeális ábrázolást, azt láthatjuk, a közösségen belüli benyomások nem választhatók le az egyéni, őslakos testtapasztalatokról; kölcsönös ráhatás történik köztük. A testhez való viszony egyszerre tanult minta is: a közösségtől által meghatározott – akár a testről való beszéd is. Ez Anderson interjúalanyai számára sem idegen: a testről való gondoskodás – az egészséges táplálkozás például – egyszerre a reprodukcióról való gondoskodás is: amit a nő a saját testi épsége érdekében tesz, azzal a közösségének is tartozik, felelősséget vállal az utódlásért.

A muscogee szerző és egyben a kötet egyik szerkesztője, Joy Harjo szintén a szülés–születést választja *Warrior Road* című prózájának központi motívumaként. Három generáció születéstörténete Harjonak egyszerre ad lehetőséget a testábrázolás hagyományához való kapcsolódásra, a transzcendens reprezentálására, valamint társadalomkritika megfogalmazására is, hiszen az egészségügyi ellátás és az intézményi diszkrimináció kérdéseit is érinti. Többek közt anyja születésének körülményeit mutatja be, mélyszegénységről és az otthonszülésről ír. Ezt követi a saját és a fia születésének elbeszélése, amelyek egyszerre jelenítik meg az intézményes bántalmazás tapasztalatát és a korabeli egészségügyi rendszer kritikáját. A szereplő számára a menedéket a spirituális és kulturális hagyományhoz való kapcsolódás jelenti: „Intellektuálisan felfogtam a vajúdas szakaszait, az átmenet és a születés helyét, de nehéz volt szembesülni a valósággal, és magamban elviselni azt. Mégis, történelmi volt, ami körülvelt, nem voltam teljesen egyedül. A történelem a gyermekek születésével kap formát és hangot. A születés – amelyben részt veszünk és amelynek tanúi vagyunk – életünk egyik legszentebb cselekedete. A szentség azonban távolinak tűnt az indiánkórház magányos szülőszobájában. A szomszéd szobában egy nő kiabált fájdalomában, én pedig vágytam rá, hogy megvigasztalhassam. A nővér azonban elrettentő példaként használta őt a többiek számára, akik azzal kínlódtunk, hogy hangtalanul viseljük a szenvedést.”²⁶ A rövid részlet önmagában a szövegegész kérdésfelvetéseit szintetizálja: Harjo a születés–szülés szakralitását, a rendszer szintű diszkriminációt, a nők elhallgattatásának sokgenerációs hagyományát érinti a szövegében. Ami talán a tanulmány kérdésfelvetése felől még izgalmasabb lehet, az az empátia, a közösséghez tartozás tapasztalata mint segédeszköz a traumatikus megélések kereszttüzeiben. Harjo arra vágyik, hogy segíthessen a fájdalomtól hangosan szenvedő nőnek, saját magát pedig azzal vigasztalja, hogy a szülés révén egy nagyobb, jelentős közösségi láncolat részévé válik. A többgenerációs negatív tapasztalat feloldását unokája születése hozza el: ekkora már el-

ismert íróként egzisztenciális stabilitással rendelkezik, így jó kórházi ellátást biztosíthat a lányának, aki a teljes család jelenlétében hozza világra gyermekét. A névadó ceremónián megjelenik egy női felmenő lelke.

Bár Harjo és Cook egyaránt arra törekszik, hogy a hozzájuk kapcsolódó női közösség emancipatorikus tapasztalatát maradéktalanul megragadja, mindkét szöveg esetében kérdésként merül fel, hogy az önreprezentációs szándék és annak megvalósulása valóban koherens viszonyt alkot-e. Harjo közösségi megszólalásának kontextusában különösen figyelemre méltó az a megállapítás, amely szerint a lány számára egzisztenciálisan biztosított kedvező szülési körülmények megszakítják a generációkon átívelő szüléstraumák ciklikus ismétlődését. Ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, hogy ez az egyéni szintű beavatkozás elegendő alapot szolgáltat-e a közösségi szintű feloldásra, vagy csupán partikuláris megoldásként értelmezhető.

Mind Cooks, mind Harjo szövegét tekintve releváns az az értelmezési keret, amelyet Robert Warrior javasol Harjo erotikus költészetének olvasásakor. Amellett érvel, hogy a testreprezentációk és az erotika hangjának elnémítása szintén beépül a gyarmatosítás stratégiái közé. Warrior Audre Lorde-ra hivatkozva²⁷ fejti ki, hogy hogyan képezhet mégis hidat a testtapasztalatok kortárs női ábrázolása a személyes és a politikai, illetve a spirituális és a társadalmi szféra között. Warrior vitálisnak látja a kapcsolatot a test hangjai és az őslakos túlélés között: „Könnyű lenne azt mondani, hogy az erotikus a pusztán egyéni, luxusértékű dolog, amelynek háttérbe kell szorulnia olyan sürgetőbb kérdések mellett, mint a földjogok, a szuverenitás vagy a következő évi költségvetés finanszírozása. De mi van akkor, ha Akiwenzie-Dammnek igaza van abban, hogy az őslakos népet érő elnyomás az erotikus önazonosság megtagadásához vezetett? Nem lehet, hogy a saját erotikus énünk visszaszerzése is egyfajta győzelem lenne?”²⁸

A test textualizációja – akár erotikus szövegeken, akár a szüléstörténeteken keresztül történik – része az ellenállás szövegszintű megnyilvánulásának. Látható tehát, hogy az antológia sajátossága éppen abban rejlik, hogy az egyéni korporális tapasztalatok nem választhatók el sem a spirituális dimenzióiktól, sem a közösségi tudás vonatkozásaitól. Ennek ellenére mind Harjo, mind Cook szövege jól szemlélteti, hogy bár írásaik az antológia szervezőelvéhez igazodnak, egyes elemeik jelentősen összetettebbé teszik az elemzést, mint azt első látásra feltételezni lehetne.

A Cook szövegének vizsgálata során felvetett, koron és tapasztalaton alapuló közösségi logika megkérdőjelezte az elemzés középpontjába állított matrilineáris örökség fogalmának alkalmazhatóságát: rávilágított azokra a pontokra, ahol ez a keret az önreprezentációs törekvések leírásában elégtelennek bizonyul. Harjo szövege pedig arra példa, hogy az egyéni történetek sem funkcionálnak feltétlenül képviselői megszólalásként: ez nagymértékben azon múlik, hogy az önreprezentáció milyen feltételek teljesülése esetén válhat sikeressé.

Következtetések

■ Jelen tanulmány értelmezői stratégiáinak kidolgozása a saját kutatói pozíció kritikai mérlegelésével vette kezdetét. Figyelembe kellett vennem az antológia azon sajátosságát, hogy az őslakos irodalom egy érzékeny, dilemmákkal terhelt tudományos kontextusában jelenik meg. Ebből kifolyólag módszertani kérdés-ként merült fel, hogy egy kötet, amely saját működését politikai gesztusként ha-

tározza meg, miként válhat értelmezhetővé egy kulturálisan idegen tudományos közeg számára. Ilyen értelemben az alkalmazott módszertan antropológiai kutatásokkal való kiegészítése tűnt indokoltnak.

Az antológia megjelenésének idején körvonalazódott elméleti mező és a kortárs őslakoskutatás paradigmái közül több irány is relevánsnak tűnt jelen elemzés számára. Egyrészt a Brant M. Castellano és Janice Hill által kidolgozott, az őslakos tudás hat lényegi aspektusát (személyes, empirikus, orális, kollektív, viszonyalapú, spirituális) számba vevő keret olyan koncepcionális alapot nyújtott, amely az őslakos percepciót általánosságban hozzáférhetőbbé tette. Ezt a keretet Craig S. Womack esszencializáló megközelítéseket bíráló kritikájával egészítettem ki, hogy elkerüljem a homogenizáló következtetéseket, és rámutathassak a szerzők közös törekvésének helyenként inkoherens pontjaira is. Emellett Joseph M. Pierce relációelvű logikája segített feltárni a matrilineáris örökségként meghatározott központi motívum hálózatszerű működését. Amennyiben a kultúra hálózatszerű logikával írható le, e logika magára az elméleti mezőre is kiterjeszhető: az értelmezési keretek nem izoláltan léteznek, hanem egymással párbeszédet folytató vagy egymást kizáró kapcsolatrendszerként alkotnak.

A központi motívumok újradefiniálása tudatos írói stratégiává válik – legyen szó az „ellenség nyelvéről” vagy a konyhaasztal teréről. A vizsgált szövegekben a matrilineáris örökség felvállalása, illetve a törzsi identitás részeként való továbbformálása a szerzőkre egyszerre felelősséget is ró. Az antológia szervezőelvéként a nyelvhez való viszonyt jelöli ki, amely a test és a hitvilág ábrázolásával közösen, mintegy együttthatókként képezik az ellennarratíva alappilléreit. A matrilineáris (tudás)örökség olyan episztemológiai kategóriává válik, amely az önreprezentáció előfeltétele: a női leszármazási vonalon átörökített tudás nem csak hagyomány, hanem egy olyan gondolkodási keret, ami nélkül az adott közösség nem tudja saját magát hitelesen megmutatni. A *Reinventing...* történetei a konyhaasztal mint szimbolikus tér köré szerveződnek, ahol az egyéni narratívák összekapcsolódnak. Az olvasó, aki maga is e diszkurzív térbe lép, felismeri, hogy egyetlen megszólaló hang szükségszerűen kollektív természetű: egyidejűleg hordozza és közvetíti a nők tapasztalatainak szélesebb, transz-individuális rétegeit.

■ JEGYZETEK

1. Gloria Bird – Joy Harjo (eds.): *Reinventing the Enemy's Language: Contemporary Native Women's Writing of North America*. W. W. Norton & Company, New York, 1997. 19–20. Ford. L. K., a további idézetek is saját fordításban szerepelnek.)
2. Bird–Harjo (eds.): i. m. 24–25.
3. A dekonstrukció és a kultúratudományos fordulat viszonyáról, illetve a korabeli irodalomtudomány helyzetéről lásd például bővebben Hans Ulrich Gumbrecht írását 2011-ből: „Az egyik oldalon áll a dekonstrukció, amely az innovációra támasztott minden intenzív igénye ellenére, filozófiai szempontból a kezdetektől ellenállás nélkül volt beírható a „linguistic turn” hagyományába, ami azt jelentette (és követőinek továbbra is jelenti), hogy a nyelven kívüli valósághoz való minden nyelvi hozzáférést lehetetlennek, de legalábbis bizonyíthatatlannak tart – ennél fogva az ezzel ellentétes feltételezéseket (gyakran szarkasztikus felhangok kíséretében) sokszor naívként bélyegez meg. Mindebből az „olvasás allegóriái” programadó fogalma alatt elsősorban Jacques Derrida barátja, Paul de Man vonta le azt a ma már szélsőségesnek ható következtetést, hogy az irodalom és az irodalmi olvasás minden elgondolható funkciója végső soron a nyelvi világreferencia lehetetlenségének bizonyítása alá foglalható. A dekonstrukcióval éles ellentétben, és legalább részben fedésben annak a marxista episztemológiának (vagy inkább: marxista ideológiának?) az előfeltevéseivel, amelyet szívesen tekintett kiindulópontnak és előképnek, a Nagy-Britanniából érkezett, majd Németországban minden drámai változás nélkül „kultúratudománnyá” átépített „cultural studies”-ben tulajdonképpen soha nem létezett a szkepszis az iroda-

- lom azon képességét illetően, hogy az a nyelven kívüli valóságra vonatkozik. Ellenkezőleg, a kultúratudósok körében néha oly zökkenőmentesen kapcsolódott egybe a kvantitatív-empirikus kutatás érvényességébe vetett bizalom és egyfajta episztemológiai gondtalanság, hogy e konvergencia szerény filozófiai eredményei – egyfajta kontraszthatásként – majdhogynem vonzóznak tűntették fel a dekonstrukció referenciától való makacs tartózkodását. Úgy hiszem, hogy az irodalomtudományt mint intellektuális erőteret mindaddig fenyegetni fogja a stagnálás veszélye, amíg megmarad e két pozíció között, amelyek kontrasztként és feszültségeként tudják egymást semlegesíteni.” Hans Ulrich Gumbrecht: *Hangulatokat olvasni – Hogyan gondolhatjuk el az irodalom valóságát napjainkban?* Ford. Csécssei Dorottyá. Prae 2013/3. 9–12.
4. James H. Cox: *The Past, Present, and Possible Futures of American Indian Literary Studies*. Studies in American Indian Literatures 2008. Summer. 102–112.
  5. Craig S. Womack: *Red on Red: Native American Literary Separatism*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999.
  6. David Treuer: *Native American Fiction: A User's Manual*. Graywolf Press, Minneapolis, 2006.
  7. Cox: i. m. 103.
  8. Craig S. Womack – Daniel Heath Justice – Christopher B. Teuton (eds.): *Reasoning Together: The Native Critics Collective*. University of Oklahoma Press, Norman, 2008.
  9. Kenneth Lincoln: *Native American Renaissance*. University of California Press, Oakland, 1985.
  10. Paula Gunn Allen: *The Sacred Hoop: Recovering the Feminine in American Indian Traditions*. Beacon Press, Boston, 1986.
  11. Womack: *A Single Decade: Book Length Native Literary Criticism between 1986 and 1997*. In: *Reasoning Together*. 18.
  12. Bird–Harjo (eds.): i. m. 28.
  13. Hárs Endre: *Antropológia és irodalom – mi van a között?* In: Biczó Gábor–Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 115–27.
  14. Kim Anderson: *A Recognition of Being: Reconstructing Native Womanhood*. Women's Press, Toronto, 2016.
  15. Marlene Brant Castellano – Janice Hill: *First Nations Women: Reclaiming our Responsibilities*. In: Joy Parr (ed.): *A Diversity of Women: Ontario, 1945–1980*. University of Toronto Press, Toronto, 1995. 233–249. Idézi: Anderson: i. m. 10.
  16. Grace Boyne. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 32.
  17. Bird–Harjo (eds.): i. m. 20.
  18. Laura Tohe. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 41.
  19. Inez Petersen. In: Harjo–Bird (eds.): i. m. 104.
  20. Betty Louise Bell. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 74.
  21. Betty Louise Bell: *Beat the Drums Slowly*. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 75–81.
  22. Lásd bővebben: Carol Hanisch: *The Personal Is Political*. In: Shulamith Firestone–Anne Koedt (eds.): *Notes from the Second Year: Women's Liberation*. Radical Feminism, New York, 1970. 76–78
  23. Bem Le Hunte – Tyson Yunkaporta – Jacqueline Melvold – Monique Potts – Katie Ross – Lucy Allen: *Indigenous Knowledge*. In: Thorsten Philipp – Tobias Schmohl (eds.): *Handbook Transdisciplinary Learning*. Transcript Verlag, Bielefeld, 2023. 187–194.
  24. Lásd bővebben például: Val Plumwood: *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge, New York, 2002.
  25. Katsi Cook. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 44.
  26. Joy Harjo: *Warrior Road*. In: Bird–Harjo: i. m. 56.
  27. Audre Lorde: *Uses of the Erotic: The Erotic as Power*. Out & Out Books, New York, 1978.
  28. Robert Warrior: *Your Skin Is the Map: The Theoretical Challenge of Joy Harjo's Erotic Poetics*. In: *Reasoning Together*. 343–344.